

НАЦІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

ЕНЦИКЛОПЕДІЯ
ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

ЕНЦИКЛОПЕДІЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Редакційна рада

Голова ради — В.М. ЛИТВИН

Члени ради: В.М. ГЕЄЦЬ, Л.В. ГУБЕРСЬКИЙ,
І.М. ДЗЮБА, М.Г. ЖУЛИНСЬКИЙ, С.В. КУЛЬЧИЦЬКИЙ,
І.Ф. КУРАС, О.С. ОНИЩЕНКО, Ю.М. ПАХОМОВ,
С.І. ПИРОЖКОВ, М.В. ПОПОВИЧ, В.А. СМОЛІЙ,
Ю.С. ШЕМШУЧЕНКО

Редакційна колегія

Голова колегії — В.А. СМОЛІЙ

Члени колегії: В.Ф. ВЕРСТЮК, С.В. ВІДНЯНСЬКИЙ,
В.О. ГОРБИК, В.М. ДАНИЛЕНКО, М.Ф. ДМИТРІЄНКО, Я.Д. ІСАЄВИЧ,
Г.В. КАСЬЯНОВ, С.В. КУЛЬЧИЦЬКИЙ (заступник голови колегії),
О.Є. ЛИСЕНКО, В.М. ЛИТВИН, Ю.А. ПІНЧУК, О.П. РЕЄНТ,
О.С. РУБЛЬОВ (відповідальний секретар), П.С. СОХАНЬ,
П.П. ТОЛОЧКО, П.Т. ТРОНЬКО

ВИДАВНИЦТВО «НАУКОВА ДУМКА»

ЕНЦИКЛОПЕДІЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

hrushevsky.nbuiv.gov.ua

2
ТОМ
Г—Д

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

КИЇВ НАУКОВА ДУМКА 2004

ББК 63.3/4УКР/я2
Е64

**ЕНЦИКЛОПЕДІЯ
ІСТОРІЇ УКРАЇНИ**

Е 500100000 – 066
2004

ISBN 966-00-0632-2
ISBN 966-00-0405-2 (т. 2)

© Інститут історії України НАН України, 2004
© Видавництво «Наукова думка» НАН України, 2004

Основні принципи розміщення статей та деякі особливості подачі інформації в Енциклопедії історії України

1. Статті розміщено за українським алфавітом; російськомовні назви періодичних видань — відповідно до їхнього звучання в українській транскрипції; статті, що мають латиномовні гасла, друкуються наприкінці останнього тому ЕІУ за латинським алфавітом.
2. Великими літерами напівжирним шрифтом з наголосами подаються або повні назви статей, або їхні головні частини; в останньому випадку менш інформативна частина друкується з дотриманням правил вживання великої та малої літер напівжирним шрифтом без наголосів. За гаслом, після коми, напівжирним шрифтом даються: повне (без інверсії) написання назви установи чи видання, а також різні уточнення реєстрового терміна. У круглих дужках зазначаються: загальноживані аббревіатури до гасел, етимологічні довідки до слів, справжні прізвища або навпаки — псевдоніми, дати народження та смерті.
3. Реєстрові назви подані переважно в однині. У множині вони наводяться тоді, коли це відповідає загальноприйнятій практиці.
4. Слово чи словосполучення реєстрової назви скорочується в середині тексту до перших літер.
5. Назви вищих навчальних закладів, як правило, даються за географічною ознакою.
6. У випадках, коли аббревіатура частіше вживана, ніж розгорнута назва, гаслом є аббревіатура.
7. У переважній більшості дати подаються за новим стилем, однак можливі випадки, коли стиль не є визначеним. Там, де вказано старий стиль, його розміщено в дужках.
8. Назви населених пунктів подаються відповідно до адміністративно-територіального поділу, що існував у роки висвітлюваного в статті історичного періоду, а також, у переважній більшості, за сучасним адміністративно-територіальним поділом. Після означень місто, село і т. д. назви населених пунктів друкуються в називному відмінку.
9. Числа, що означають рік, подаються без слова «рік», при них може не вживатися прийменник у (в).
10. Написання іншомовних імен, прізвищ, країн, географічних об'єктів подано за чинним «Українським правописом».
11. Вживані в статтях і бібліографії скорочення та умовні позначення до карт наведені наприкінці тому.
12. Курсивом у основному тексті статей виділяються терміни, які є гаслами у цій енциклопедії, в бібліографії — прізвища авторів видань.
13. Бібліографію розміщено переважно наприкінці статті шрифтом меншого кеглю, однак можливі випадки, коли бібліографія згадується в основному тексті й друкується шрифтом звичайного кеглю.
14. В об'єднаних під одним гаслом статтях різних авторів під кожною статтею зазначається прізвище її автора.

М.С. Грушевський.

кліру *Софійського собору*. 1920 був інструктором-організатором ВПЦР, 1922 став єпископом *Української автокефальної православної церкви*. Чл. редколегії час. «Церква і життя», багато уваги приділяв перекладам і виданням укр. мовою богослужбових книг. Унаслідок тиску з боку *Державного політичного управління УСРР* змушений був 1930 припинити церк. діяльність і зректися духовного сану. В останні роки життя працював сторожем в артілі інвалідів, хоча продовжував вести наук. записки (були вилучені під час арешту). 11 червня 1938 заарештований і ув'язнений в *Лук'янівській тюрмі*. Відповідно до постанови Особливої трійки НКВС по Київ. обл. від 9 серп. 1938 був страчений. Посмертно реабілітований 16 трав. 1989. Кенотаф (примогильний пам'ятник, встановлений не на місці поховання небіжчика) Г. встановлено 1997 на київ. Лук'янівському цвинтарі (див. *Лук'янівський некроль*) на могилі дружини.

Тв.: Дятячи забавки та гри усяки. Зібрани по Чыгырынцныи Кывской губерни. «Киевская старина», 1904, № 7—8; Дитина в звичаях і віруваннях українського народу. Матеріали з полудневої Київщини. Зібрав Мр. Г., обробив др. Зенон Кузеля. В кн.: Матеріали до українсько-руської етнології, т. 1—2. Львів, 1906—07; Гетьманське гніздо. Урочина і перевози села Суботова, зібрані в рр. 1897—9. Подав Марко Грушевський. Львів, 1912; [Передрук: «Пам'ятки України: історія та культура», 2002, № 2]; 3 життя селян на Чигиринщині. Подав Марко Грушевський. В кн.: Український етнографічний збірник, т. 1. К., 1914; Те саме. «Пам'ятки України: історія та культура», 2002, № 2.

Літ.: Франко І. Рецензія на видання: Грушевський Марко. Дитина в звичаях і віруваннях українського народу. Матеріали з полудневої Київщини. Зібрав Мр. Г., обробив Др. Зенон Кузеля. Матеріали до української етнології, т. 8. «ЛНВ», 1907, № 5—12; Левчук В. Суботівські спадки. «Наука і культура. Україна», 1990, вип. 24; Маленька «сага» про рід Грушевських. (Спогади Тамари Марківни Грушевської, примітки М. Кучеренка). «Пам'ятки України: історія та культура», 2002, № 2; Коваль Е.З. Спогади про Марка Федоровича Грушевського. Там само; Кучеренко М. Марко Грушевський: «Не тут і не в ці часи». Там само.

М.О. Кучеренко.

ГРУШЕВСЬКИЙ Михайло Сергійович (псевдоніми — М.Заволо-

ка, Михайло Заволока, М.Сергійенко, Хлопець; 29(17).09.1866—24.11.1934) — історик, організатор укр. науки, літературознавець, соціолог, публіцист, письменник, політ., громад. і держ. діяч. Дійсний чл. *Історичного товариства Нестора-літописця* (1890), дійсний чл. *Наукового товариства імені Шевченка* (1893), чл. укр.-рус. пед. т-ва у Львові (1894), чл.-кор. Краківської АН (1895), чл. археогр. комісії Моск. археол. т-ва (1900), чл. *Одеського товариства історії та старожитностей* (1901), дійсний чл. Чеської АН (1914), дійсний чл. ВУАН (1923) та АН СРСР (1929). Чоловік М.Грушевської, син С.Грушевського, брат О.Грушевського, Г.Шамрай (Грушевської).

Н. в м. Холм (нині м. Хелм, Польща). Закінчив 1-шу Тифліську класичну г-зію (1886). За сприяння І.Нечуж-Левицького надрукував перший твір «Бех-аль-Джугур» (1886). Закінчив істор. від-ня історико-філол. ф-ту Київ. ун-ту (1890). Наук. працю розпочав під кер-вом В.Антоновича рефератом «Южнорусские господарские замки в половине XVI века» (1890), написав монографію «История Киевской земли от смерти Ярослава до конца XIV века» (золота медаль, 1890) і після закінчення ун-ту був залишений для подальшої наук. та пед. роботи як професорський стипендіат. У трав. 1894 захистив магістерську дис. на тему «Барское староство. Исторические очерки» і отримав ступінь магістра. За рекомендацією В.Антоновича призначений на посаду ординарного проф. каф-ри «все-світньої історії з окремим узагальненням історії Східної Європи» Львів. ун-ту (1894).

У Львові розпочав активну наук.-орг. діяльність у НТШ. Очолив *Історико-філософську секцію Наукового товариства імені Шевченка*, редагування «*Записок Наукового товариства імені Шевченка*» (1895—1913), створив і очолив Археогр. комісію НТШ (1896—1913), був головою НТШ (1897—1913). Під його кер-вом розроблялися статуту НТШ (1896, 1898, 1901, 1903, 1904), в основу яких були покладені суто наук., а не політ. і культ. завдання, що викликало опозиційні настрої щодо Г. Реорганізуючи

НТШ в академічну установу світ. рівня (створення б-к, музеїв, збирання архів. матеріалу), Г. сприяв переходові укр. науки в *Східній Галичині* від поодиноких індивідуальних істор. пошуків до організованого, колективного й систематичного вивчення історії України. Залучив до співпраці значні наук. сили (І.Франка, В.Гнатюка). До Г. ніхто в Сх. Галичині спеціально не займався підготовкою наук. кадрів укр. нац. істориків. Він першим звернув увагу на цю важливу проблему, створивши власну наук. шк. істориків України (І.Крип'якевич, В.Герасимчук, С.Томашівський, І.Джиджора, М.Кордуба, І.Кревецький, Ом.Терлецький), яка консувала освіт. (підготовка історико-професіоналів) і дослідницьку (вивчення широкого кола проблем історії України) функції. Львів. істор. шк. в своїй діяльності спиралася передусім на історико-філол. секцію НТШ (академічно-наук. базу шк.) та істор. семінар у Львів. ун-ті, що був її творчою лабораторією.

За роки керування Г. НТШ розпочало видавати «*Жерела до історії України-Руси*» (т. 1—2, 1895—97), «Матеріали до історії суспільних і економічних відносин Західної України» (1905), «Розвідки і матеріали до історії України-Руси» (1896—1902), «Пам'ятки українсько-руської мови і літератури» (1910). Для згуртування літ. сил Г. разом з І.Франком заснував і видавав «*Літературно-науковий вістник*» (Львів, 1898—1905, Київ, 1905—07), був одним з організаторів Укр. видавничої спілки (1899), час. «Український студент» (*Санкт-Петербург*, 1913), газ. «*Рада*» (Київ, 1906) і час. «*Україна*» (Київ, 1907—14), який було проголошено наступником «*Киевской старини*». Добивався від громадськості грошових пожертв на створення УАН і незалежного укр. ун-ту. Організував публічні університетські курси у Львові, відкрив (1904) на власні кошти приватну вчительську семінарію в м. Коломия. Працював у сфері археології. Провів розкопки в с. Комарники (нині село Турківського р-ну Львів. обл.), де було віднайдено бронз. мечі, і в с. Чехи (досліджено поле поховань). Писав щоденник.

1898 у Львові видав 1-й т. «Історії України-Руси», продовженої у наступних 9 т. (Львів, Київ, 1899—1936), де охоплено події в Україні від найдавніших часів до 1658 (перевидано у Києві 1991—98).

У трав. 1904 у С.-Петербурзі Г. надрукував ст. «Звичайна схема руської історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства» в «Сборнике статей по славяноведению», де сформулював концепцію самостійного істор. розвитку укр. народу, окремішню від своїх сусідів як походженням, так і політ., госп. і культ. життям.

Г. надрукував кілька популярних курсів заг. історії України, зокрема 1904 у С.-Петербурзі — короткий курс історії України рос. мовою «Очерки истории украинского народа» (перевидано 1906, 1911, 1913, 1990), а 1911 у Львові й Києві — «Ілюстровану історію України» рос. і укр. мовами (перевидано 1912, 1913, 1990), зб. «Украинский народ в его прошлом и настоящем» (1914). Численні нариси з укр. історії Г. публікувалися болг., чеською, нім., франц., англ. мовами. 1904 домагався від царського уряду дозволу на розповсюдження в *Російській імперії* «Історії України-Руси».

Організував археогр. експедиції НТШ до 6-к та архівів *Варшави*, *Кракова* (нині місто в Польщі), *Москви*, *Києва*, *Харкова*. Започаткував підготовку багатомногого корпусу документів і матеріалів з історії України козач. часів та історії укр. козацтва.

Після *революції 1905—1907* переніс свою наук. діяльність до Києва. 30 квітня 1907 обраний головою заснованого ним *Українського наукового товариства* (УНТ), яке будувалося за зразком НТШ і об'єднало кращі наукові сили *Наддніпрянської України*. 12 січ. 1908 обраний ред. періодичного органу УНТ «*Записки Українського наукового товариства в Києві*» (1908—14). 1913 унаслідок звинувачень з боку опозиційної ч. НТШ в авторитаризмі та деспотизмі склав із себе повноваження голови т-ва.

Сусп.-політ. і громад. діяльність розпочав у *Галичині*. Був одним із засн. Укр. нац.-демократ. партії (1899, згодом її поли-

шив). Підтримував ідею автономії укр. земель у складі *Австро-Угорщини*. Політ. погляди Г. мали вплив на висновки його істор. студій і розроблювані ним концепції історії України. Розглядав істор. дослідження як теор. основу практичної укр. політики. У берез. 1905 надрукував у «ЛНВ» ст. «Українство і питання дня в Росії», в якій сформулював завдання укр. руху в революції, закликав українців до активної політ. діяльності. У трав. 1905 у ст. «Конституційне питання і українство в Росії» («ЛНВ», № 5) запропонував проєкт майбутнього конституційного ладу в Росії, де Україні надавалися широкі права нац.-тер. самоврядування. У С.-Петербурзі 1906 був одним із засн. часопису «Український вісник» — органу укр. парламентської громади 1-ї Держ. думи (див. *Державна дума Російської імперії*). Надрукував зб. «Освобождение России и украинский вопрос». У верес. 1907 за участі Г., який увійшов до його кер-ва, створено нелегальне позапарт. укр. громад. об-ня — *Товариство українських поступовців*, яке гуртувало сили українства і до 1917 було єдиною діючою українською орг-цією ліберального напрямку. Свою політ. платформу Г. базував у той час на принципах конституційного парламентаризму й автономії України.

Як публіцист Г. активно критикував діяльність укр. галицьких політиків, звинувачуючи їх в опортунізмі та угодовстві з польськ. органами влади краю.

11 груд. 1914 заарештований жандармерією у Києві й звинувачений в австрофільстві та причетності до створення *Легіону Українських січових стрільців*. Відправлений на заслання до Сибірська (нині м. Ульяновськ, РФ), склав головування в УНТ. Завдяки клопотанням Петрогр. АН, Г. було дозволено переїхати до м. Казань (нині столиця Татарстану, РФ) і займатися наук. роботою із заборонаю викладацької діяльності. 31 берез. 1916 вчена рада Львів. ун-ту позбавила його посади професора. У верес. 1916 переїхав до *Москви*, де розгорнув активну громад.-політ. діяльність. Відновив роботу моск. філії ТУП, брав участь у вид. «*Украинская жизнь*». Праг-

нув об'єднати опозиційні укр. сили. Продовжував наук. роботу, працював в архіві МЗС Росії, Румянцевській б-ці (нині Рос. держ. б-ка) над матеріалами до 8-го т. «Історії України-Руси».

Період *Української Центральної Ради* (березень 1917 — квітень 1918) — найвищий злет політ., громад. і держ. діяльності Г. Він став гол. ідеологом укр. революції (див. *Українська революція 1917—1921*), творцем її концепції й разом з УЦР пройшов шлях від вимог обмеженої нац.-тер. автономії до становлення самостійної України.

20(07) берез. 1917 УЦР у Києві заочно обрала Г. головою (одногосп. обраний 19(06) квіт. 1917 на *Всеукраїнському національному конгресі*). Г. приєднався до *Української партії соціалістів-революціонерів*. 26(13) берез. вернувся з Москви до Києва. У Києві намагався надати стихійному укр. рухові організованості, ставив питання про культ. відродження укр. сусп-ва (заснування нац. шкіл, політ. т-в). 27(14) берез. виступив на Київ. кооп. з'їзді з вимогою нац.-тер. автономії України у федеративній Рос. республіці, вважаючи це найближчим шляхом до самостійності України. У публіцистичних статтях 1917—18 («Якої ми хочемо автономії і федерації», «Хто такі українці і чого вони хочуть», «На переломі», «Українська самостійність і її історична необхідність») обґрунтував стратегію досягнення держ. незалежності України.

23(10) черв. 1917 брав участь у проголошенні I Універсалу УЦР (див. *Універсали Української*

Будинок Історико-меморіального музею М. Грушевського в Києві (вул. Паньківська, 9).

Центральної Ради). Звернувся до всіх українців із закликом самостійно організуватися та братися до негайного закладення підвалин автономності. Як голова УЦР добивався від *Тимчасового уряду* поступок Україні. 7 листоп. (25 жовт.) 1917 збройний переворот *більшовиків* у Петрограді (нині м. С.-Петербурґ; див. *Жовтневий переворот у Петрограді 1917*) і невизнання ними УЦР поклало край ілюзіям Г. про перетворення Росії на федеративну республіку. 20(07) листоп. 1917 УЦР під головуванням Г. III Універсалом проголосила *Українську Народну Республіку*. Наступ більшовиків на Київ викликав появу IV Універсалу УЦР. 22(09) січ. 1918 (фактично 24(11) січ. 1918) на засіданні УЦР під головуванням та на пропозицію Г. УЦР проголосила УНР самостійною, вільною і суверенною д-вою укр. народу, проте проголошена самостійність була суперечливою і не мала абсолютного характеру, бо передбачався федеративний зв'язок з республіками колиш. Рос. імперії, а легітимізація самостійності покладалася в Україні на майбутні *Українські Установчі збори*. 7 лют. (25 січ.) 1918 разом з урядом УНР Г. залишив Київ, а 10 лют. (28 січ.) 1918 прибув до *Житомира*, де добивався ратифікації мирного договору з Німеччиною та надання УНР військ. допомоги у боротьбі з більшовиками. На пропозицію Г. 25(12) лют. 1918 на засіданні Малої ради (див. *Комітет Української Центральної Ради*) в *Коростені* гербом УНР був затверджений *тризуб*. 9 берез. 1918 Г. вернувся до Києва.

Г. надавав великого значення конституційному процесові в Україні. Під його кер-вом розроблялася Конституція незалежної УНР (прийнята 29 квіт. 1918; див. *Конституція Української Народної Республіки 1918*), згідно з якою верховним органом влади УНР проголошувалися Всенар. збори, які безпосередньо здійснювали вищу законодавчу владу в УНР і формували вищі органи виконавчої та суд. влади. Скликали Всенар. збори і проводити їх мав голова, обраний Всенар. зборами.

У зв'язку з держ. переворотом, здійсненим ген. П.Скоро-

падським 29 квіт. 1918 (див. *Гетьманський переворот 1918*), Г. перейшов на нелегальне становище. Ліквідація УЦР поклала край держ. діяльності Г. У підпіллі займався наук. працею, брав участь в обговоренні питання про заснування УАН, при цьому відстоював думку, що її необхідно засновувати на базі УНТ. Розробив концепцію академії як громад. асоц. вчених, що розвиватиме переважно гуманітарні та сусп. науки. Вбачав ідеал у зах.-європ. академіях. Відмовився від пропозиції увійти до складу академії, призначеного гетьманом П.Скоропадським. У лютому 1919 переїхав до м. *Кам'янець-Подільський*, а потім до м. Станіслав (нині м. Івано-Франківськ). У берез. 1919 емігрував до *Чехословаччини*. Жив у Празі, потім у Відні як представник закордонної делегації УПСР. Розгорнув широку публіцистичну й наук. діяльність.

Був одним із засн. громад. міжнар. орг-ції — к-ту незалежної України, яка інформувала світ. громадськість про політ. цілі укр. народу. Заснував *Український соціологічний інститут* (УСІ; діяв спочатку в Празі, потім у Відні), установу, яка поставила своїм завданням стежити за світ. соціальним рухом, соціологічними дослідженнями та популяризувати їх серед укр. громадянства. Переглянув свої погляди з питань держ. буд-ва. Запропонував концепцію укр. нац. д-виреспубліки з безкласовим соціальним ладом («Початки громадянства. Генетична соціологія», 1921). Розпочав роботу над багатотомною «Історією української літератури».

У трав. 1920 разом із членами Закордонної делегації засудив *Варшавський договір 1920* УНР з Польшею. 19 лип. 1920 направив листа до ЦК КП(б)У, в якому заявив, що УПСР поділяє завдання III Інтернаціоналу (див. *Інтернаціонал III*), і запропонував КП(б)У піти на співпрацю з УПСР. Висловив бажання повернутися в УСРР. 2 листоп. 1923 політбюро ЦК КП(б)У прийняло ухвалу про дозвіл Г. повернутися в УСРР. 31 груд. 1923 на спільному зібранні ВУАН Г. заочно обрано акад. каф-ри історії укр. народу. 2 берез. 1924 виїхав з Відня, а

7 берез. 1924 прибув до Києва, де розгорнув велику наук.-орг. роботу. Прагнув згуртувати представників різних шкіл укр. істориків, створюючи для них єдиний координаційний центр. Створив *Науково-дослідну кафедру історії України при ВУАН* (НДКІУ), очолив Археогр. комісію ВУАН, створив й очолив низку наук.-істор. комісій ВУАН на ниві укр. історії (історії Києва і Правобереж. України, історії Полудневої України, історії Зх. України, історії Лівобереж. України, історії козаччини тощо). Редагував відновлений ним час. «Україна» (1924–30), який став друкованим органом УНТ і заг.-укр. журналом наук. українознавства. Редагував засновані ним видання істор. секції ВУАН «Наукові збірники», «За сто літ», «Студії з історії України НДКІУ», «Первісне громадянство та його пережитки на Україні». На базі НДКІУ створив кiev. істор. шк. (О.Баранович, К.Грушевська, М.М.Ткаченко, С.Шамрай, В.Юркевич та ін.). З кiev. істор. шк., на відміну від її прямої попередниці — львів. істор. шк., виходили дві групи спеціалістів — з історії України та з соціології, етнографії і фольклору. Розробив проект Укр. істор. ін-ту та Ін-ту для досліду пережитків примітивної к-ри і нар. творчості України (1928). Прагнув перенести з Відня до Києва УСІ. Надавав великого значення історично-соціологічним дослідженням. Працював над «Історією України-Руси» та «Історією української літератури».

14 квіт. 1926 політбюро ЦК КП(б)У в постанові «Про Українську академію наук» висловилося за можливість підтримати кандидатуру Г. на посаду президента ВУАН. 3 жовт. 1926 відбулося урочисте вшанування Г. у зв'язку з 60-літтям від дня народження та 40-літтям наук. діяльності. 12 січ. 1929 заг. збори АН СРСР обрали Г. дійсним чл. 25 квіт. 1929 на засіданні заг. зборів АН СРСР Г. поставив питання про потребу створення в її складі Ін-ту укр. історії.

З осені 1929 почався погром істор. установ, створених Г. У листоп.—груд. 1929 сесія Ради ВУАН почала ліквідувати комісії, якими керував Г. (остаточ-

но ліквідувала 1933). У вересні 1930 закрито НДКІУ. 11 грудня цього ж року парт. осередок ВУАН ухвалив рішення про посилення ідеологічної боротьби з Г. і його теоріями шляхом читання рефератів із критикою його поглядів. У січ. 1931 на засіданні істор. установ ВУАН замість істор. секції, очолованої Г., створено істор. цикл. Більшість співробітників і учнів Г. було заарештовано й заслано.

7 берез. 1931 Г. переїхав до Москви. 23 берез. 1931 заарештований органами ДПУ та звинувачений у кер-ві контрреволюц. орг-цією «Український національний центр». Переведений до слідчого ізолятора ОДПУ в Харкові. Визнав себе винним. 4 квіт. 1931 звільнений з-під арешту. Повернувся до Москви, відмовився від попередніх свідчень і своєї участі в контрреволюц. націоналістичній діяльності.

Останні роки працював над укр. історіографією 17—18 ст. Написав тези «Про українську історіографію XVIII ст. Декілька міркувань», «Самовидець Руїни і його пізніші відображення», друкувався у виданнях АН СРСР. Керівники КП(б)У (С.Косіор, П.Лотшнев), історики та філософи-марксистки (О.Камишан, М.Рубач, В.Юринцев) і марксистські налаштовані дослідники (Л.Окнішевич, О.Дорошкевич) піддавали наук. спадщину і громад.-політ. та наук. погляди Г. огульній критиці. У жовт. 1934 з підірваним здоров'ям Г. виїхав на лікування до м. Кисловодськ (нині місто в Ставропольському краї, РФ), де після нескладної операції раптово помер. Перезвезений до Києва і похований на Байковому цвинтарі.

Наук. спадщина Г. надзвичайно велика й різноманітна. Він — автор майже 2 тис. праць з галузі укр. і світ. історії, історіографії, літ., соціології, етнографії, археології, спец. істор. дисциплін, що збагатили европ. і нац. науку. Г. — творець укр. наук. історіографії, автор схеми укр. істор. процесу від найдавніших часів до 1925 включно. Ця схема була покладена ним в основу монументальної «Історії України-Руси», яку автор побудував за сусп.-політ., госп., культ., реліг. і військ. чинниками, довівши

її до серед. 17 ст. Час від серед. 17 ст. і до 1925 в Україні розглядався Г. у численних популярних синтетичних курсах з нац. історії України і в ст. «1825—1925» («Україна», 1925, кн. 6) крізь призму нац.-визвол. і культ. руху.

Як історик та історіограф Г. формувався під впливом наук. праць М.Максимовича, М.Костомарова, М.Драгоманова і, менше, В.Антоновича, які ідентифікували себе з т. зв. народницькою школою. Власне сам він був представником народницького напрямку в історіографії, бо в центр істор. процесу ставив укр. народ як етнологічно-істор. цілість, в якій соціальні інтереси домінували над держ. Однак поруч з ідеєю примагу народу в наук. творчості Г. проходить ідея укр. державності, що пов'язане з наук. студіями над історією укр. козацтва та добою Б.Хмельницького, а також із державотворчою діяльністю самого автора під час укр. революції 1917—21, яка привела вченого до ідеї самостійної та незалежної УНР. Концепція території (або ідея єдності укр. земель) є провідною в істор. і публіцистичній творчості Г. Наук. схема безперервності укр. істор. процесу була засвоєна «державницькою школою», до якої перейшло багато його учнів, і знайшла визнання в рос. (О.Пресняков) та польс. історіографії.

Важливим етапом у розвитку наук. літературознавства стала фундаментальна багатомна праця Г. «Історія української літератури» (т. 1—5, 1922—27) і численні літературознавчі статті, які доповнювали історію нац. к-ри, мови, етносу, викладені в «Історії України-Руси». Заслуга Г. полягає й у виробленні концепції історії укр. літ. та періодизації її розвитку від початків словесності в Україні до 17 ст. і пов'язанні цього розвитку з нац.-культ. відродженням в Україні. Г. розглядав літ. як ключ до пізнання соціального життя сусп.-ва і як важливе культ.-істор. явище.

Автор збірок оповідань «Оповідання» (1904), «Sub divo» («Проти неба», 1918), «3 старих карток» (1918), «Під зорями» (1928), драм. творів «Хмельницький в Переяславі» і «Ярослав Осмомисл» (обидва — 1917), кіно-сценарію «Запорожці» (1924).

Тв.: Автобіографія: друкується як рукопис. К., 1926; Історія України-Руси, т. 1—11 (кн. 12). К., 1991—98; На порозі нової України. К., 1991; Історія української літератури, т. 1—6, кн. 1—9. К., 1993—96; Шоденник (1888—1894 pp.). К., 1997; Із літературної спадщини. Нью-Йорк—К., 2000.

Літ.: Василенко Н.П. Проф. М.С. Грушевський як історик. «Українська жизнь», 1916, № 12; Багалій Д.І. Акад. М.С. Грушевський і його місце в українській історіографії (історично-критичний нарис). «Червоний шлях», 1927, № 1; Виняр Л. Молодість Михайла Грушевського. Мюнхен—Нью-Йорк, 1967; Його ж. Михайло Грушевський і Наукове товариство ім. Шевченка. 1892—1930. Мюнхен, 1970; Його ж. Михайло Грушевський: історик і будівничий нації: Статті і матеріали. Нью-Йорк—К.—Торонто, 1995; Пуріс Р.Я. Грушевськознавство: стан та перспективи розвитку. «УІЖ», 1996, № 5; Слюцій В., Степанков В. Проблема української революції в XVII столітті у висвітленні Михайла Грушевського. «Український історик», 1998, № 1/4; Юркова О. Діяльність Науково-дослідної кафедри історії України М.С. Грушевського (1924—1930 pp.). К., 1999.

І.В. Верба.

ГРУШЕВСЬКИЙ Олександр Сергійович (12.08.1877—1942 або 1943) — дослідник історії України, літературознавець, етнограф. Дійсний чл. НТШ. Син С.Грушевського, брат М.Грушевського та Г.Шамрай (Грушевської). Н. в м. Ставрополь (нині місто в РФ). Закінчив історико-філол. ф-т Київ. ун-ту (1899). Учень В.Антоновича. Після закінчення ун-ту перебував у тривалому наук. відрядженні до Австрії та Німеччини. Від 1900 — викл. історії в Новорос. ун-ті (Одеса), приват-доцент. 1906 почав викладати укр. мовою, за що був звільнений. Потім працював приват-доц. Петерб. ун-ту. 1918—19 — проф. Київ. ун-ту, у 1920-х рр. — Київ. ін-ту нар. освіти. Співпрацював в укр. нар. тижневих газетах «Село» та «Засів», заснованих М.Грушевським.

Входив до складу *Української Центральної Ради*. Був головою архівно-бібліотечного від. Мін-ва освіти *Української Народної Республіки*. Від поч. 1920-х рр. — в. о. заст. голови істор. секції ВУАН, дир. постійної Комісії зі складання історико-геогр. словника українських земель, кер. секції соціально-екоп. історії *Науково-дослідної кафедри історії України*

О.С. Грушевський.

Організаційне та науково-технічне забезпечення підготовки Енциклопедії історії України здійснює Центр організаційного та науково-технічного забезпечення підготовки ЕІУ Інституту історії України НАН України:

О.І. Ганжа (старший науковий співробітник, канд. істор. наук),
В.В. Головка (старший науковий співробітник, канд. істор. наук),
О.О. Ковальчук (старший науковий співробітник, канд. істор. наук),
А.Г. Плахонін (науковий співробітник, канд. істор. наук),
О.С. Рубльов (старший науковий співробітник, канд. істор. наук),
О.В. Юркова (старший науковий співробітник, канд. істор. наук).

Науково-редакційне опрацювання текстів до 2-го тому Енциклопедії історії України здійснено спеціальною редакційною групою видавництва «Наукова думка»:

М.С. Бачинська (провідний редактор-географ),
В.Т. Береговий (провідний редактор-культуролог),
Я.В. Богданьок (науковий редактор-історик),
Ю.І. Бойко (провідний редактор-філолог),
Г.П. Вдовенко (провідний редактор-бібліограф),
Д.В. Грузін (керівник групи),
І.М. Лисенко (провідний редактор-мистецтвознавець),
М.М. Ломонос (провідний редактор-філолог),
Т.С. Новікова (провідний редактор-історик),
О.М. Чадюк (редактор-філолог).

Для створення ілюстративного ряду використано матеріали з фондів Центрального державного кінофотофоноархіву України ім. Г.С. Пшеничного, Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського, Державної історичної бібліотеки України, Бібліотеки ім. О. Ольжича, Інституту історії України НАН України, Інституту археології НАН України, Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, Музею історії міста Києва, Музею мистецтв ім. Богдана та Варвари Ханенків.

Укладач ілюстративного ряду *О.В. Юркова*.

Укладачі карт: *Д.Я. Вортман, Л.І. Криницький*.
Картограф *С.О. Гаєрилов*.

Оригінал-макет Енциклопедії історії України
виготовлено у видавництві «Наукова думка»
Р.с. № 05417561 від 16.03.95
01601 Київ 1, вул. Терещенківська, 3

Художнє оформлення *В.В. Кузьменка*
Художні редактори *Р.І. Калиш, Є.І. Муштенко*
Технічний редактор *Т.С. Березяк*
Комп'ютерна графіка *О.Г. Григора, Ю.О. Коваленко,
М.З. Кодалашвілі, Ю.В. Назаренка*
Комп'ютерний набір *Л.В. Багненко, Н.С. Борисової,
В.Г. Каменькович, М.А. Кравченко*
Комп'ютерна верстка *Т.А. Пенцеус*
Коректори *Л.Г. Бузіашвілі, Н.А. Дерев'янка, О.Є. Челок*

*2-й том ЕІУ містить 1298 статей,
702 ілюстрації, 15 карт, 3 схеми.*

Енциклопедія історії України: В 5 т. / Редкол.: В.А.Смолій
Е64 (голова) та ін. — К. : Наук. думка, 2003 —
ISBN 966-00-0632-2
Т. 2 : Г—Д. — 2004. — 528 с. : іл. —
ISBN 966-00-0405-2

Е 500100000 – 066
2004

ББК 63.3(4УКР)я2

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

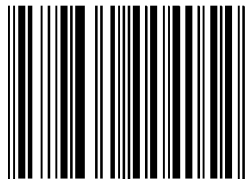
ЕНЦИКЛОПЕДІЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Т. 2

Г—Д

Київ, видавництво «Наукова думка»

ISBN 966-00-0405-2

Підписано до друку 29.12.2004. Формат 84_108/16.
Офс. друк. Папір офс. № 1. Гарн. Таймс.
Ум. друк. арк. 55,44. Ум. фарбо-відб. 55,44.
Обл.-вид. арк. 79,89. Наклад 5000 прим. Зам. 5—126

ВАТ «Поліграфкнига»
03057 Київ 57, вул. Довженка, 3

9 789660 004054 >